

A FOLKLÓR SZEREPE K. IVANOV CSUVAS KÖLTŐ

EPIKUS MŰVEIBEN

ZAHEMSZKY LÁSZLÓ

(Közlésre érkezett: 1979. január 10.)

1. A 19. század hatvanas éveiben a cári kormányzat által végrehajtott művelődésügyi reformok (anyanyelvi oktatás bevezetése, tanítóképzők szervezése stb.) elősegítették a csuvas nép nemzeti öntudatra ébredését, s ezáltal az eredeti irodalomnak mint a nép önkifejezési eszközének a megszületését. Jelentős szerep jutott ebben *I. Ja. Jakovlev*nek (1848–1930), a Volga-vidéki felvilágosodás kiemelkedő alakjának, aki 1868-ban még gimnazistaként megvetette a szimbirszki csuvas tanítóképző alapjait. Jakovlev a hihetetlen elmaradottságban tengődő csuvas nép szociális helyzetének javítását a nép szellemi fel-emelése révén kívánta megoldani. Az értelmet a társadalmi lét fölé helyezte és hitt abban, hogy a felvilágosítás révén igazságosan át lehet rendezni a világot. Az orosz és a világkultúra értékeinek közvetítésére mindenki számára jól érhető kommunikációs eszközre volt szükség, s ezt az eszközt Jakovlev az anyanyelvben látta. Ám hogy a csuvas nyelv ilyen kommunikációs eszközzé váljon, ki kellett dolgozni egy egységes irodalmi nyelv normáit, melynek előfeltétele volt az eddigi tökéletlen írásmód megreformálása, azaz új ábécé létrehozása. Jakovlev ábécéjének alapját az orosz gráfia képezte, ezt azonban – felismerve anyanyelve fonológiai szerkezetét – nagy körültekintéssel igazította a csuvas nyelv sajátosságaihoz. Az irodalmi nyelv alapjául anyanyelvét, az *anatri* (déli) nyelvjárást választotta, amely nézete szerint jobban tükrözte a nép nyelvét. A szimbirszki tanítóképzőben a maga kezében összpontosította a csuvas nyelvű könyvkiadást, s a kezdeti erkölcsnemesítő vallásos írásművek után kiadja csuvas fordításban a Bibliát, L. N. Tolsztoj olvasókönyveit, Puskin, Lermontov, Nyekraszov, Szaltikov-Scsedrin, Akszakov, Kolcov, Usinszkij műveit is, 1908-ban pedig sor kerül egy olyan antológia megjelentetésére, amely csuvas szerzők eredeti műveit is tartalmazza.¹ Minden irodalmi és tudományos szervező munkájának ellenére az új, egységes irodalmi nyelv azonban aligha vált volna a csuvas irodalom alapjává, ha Jakovlev nem fedezi fel a kimagasló tehetségű *Konsztantyin Ivanov* (1890–1915), akinek művei meghatározták a modern csuvas irodalom egész további fejlődését.²

2. Epikus műveinek megírásakor K. Ivanov nagymértékben támaszkodott a folklórra. A népköltészet iránti vonzalmán túl – amit a költő a szimbirszki iskolából hozott magával, ahol a folklórgyűjtés minden tanuló munkájának szerves részét alkotta –, ennek az volt az objektív oka, hogy mondanivalójának közérthető kifejezésére csupán a társadalmi tudat tükrözésének meglevő népi eszközeihez folyamodhatott, mivel az Ivanov előtti csuvas irodalom még nem tudta kidolgozni az új műköltészeti formákat.

A népköltészet mély hatása egyaránt megnyilvánul Ivanov műveinek A) szűzségében, B) szerkesztésében, C) lexikájában, D) fonetikai megkomponálásában.

A) Ivanov művei közül csupán *A két lánynak* és a *Vastilónak* van közvetlen folklór alapja. Az előbbi a csuvas folklór egyik legrégebb műfajából, a találós kérdésből kinőtt mese. Az apa azt kérdi lányaitól, mi a legkövérebb, legédesebb és legpuhább a világon? Igaz feleletet a legkisebb lányától kap: a legkövérebb a világon a föld, a legédesebb az álmom és a legpuhább az emberi kéz.

Ivanov művészi céljának megfelelően módosítja a mese szüzséjét: a hagyományos három lány helyett csupán kettőt szerepeltet, ezzel fokozza az igazság és a hamisság közti kontrasztot. Míg a hasonló mesékben általában a kisebbik lány apja fele gazdagságát kapja okos feleletéért, addig az ivanovi feldolgozásban a felfuvalkodott, önhitt apa nagyobbik lánya csalárd szavainak ad hitelt, kisebbik lányát pedig elűzi. A költő a tapasztalt valóságból indul ki, amelyben a hízolgést és hazugságot jobban becsülik a kendőzetlen igazságnál, s a szüzsé megváltozásával folklór ihletésű realiztikus társadalmi képet alkot.

Még erőteljesebben jelentkezik ez a vezérelv a *Vastiló*ban. A ballada alapjául a *Läpär*³ című népmese egyik variánsa szolgált, amelyet G. T. Tyimofejev *Täxär'yal* (Kilencfalu) című etnográfiai gyűjteményében, a csuvas irodalom egyik első eredeti alkotásában olvasott a fiatal költő; ennek kéziratos változatát a tanítóképző könyvtárában őrizték. A népmesében a gonosz anyós a tilón lovagolva utoléri és felfalja a menyét. A menyecske testvérei reggel megtalálják huguk belét a kerítésen, *särnayt* (dudaszerű hangszert) készítenek belőle, amely emberi hangon mondja el nekik az öregasszony rémtettét. Az anyós a tűzbe dobja a *särnayt*, mire az visszaváltozik a menyévé, az öregasszonyt pedig a testvérek apróra törik, mint a zabot. A győzelem tehát először a gonosz oldalán van, ám azután győz a jó, s a gonosz elpusztul. Ivanovnál az öregasszony a csuvas családokban uralkodó despotizmust testesíti meg. (Nem ritka a csuvas népi lírában az olyan dal, amelyben az akarata ellenére férjhez adott, idegen házba került leány keserű sorsa tükröződik.) Ivanov korának gazdasági-társadalmi körülményei között a menyének el kell pusztulnia, s ezt a megoldást a ballada műfaji követelményei is indokolják. A mesében csupán „közlekedési eszközként” használt tiló szerepét azonban a költő hiperbolikusan felnagyítja: a vastiló, amely mindent elpusztít maga körül, s végül a gazdáját is megöli, a gonosz erők szimbólumaként lép elének.

Az előbbiektől eltérően nincs népmesében kimutatható szüzséje *Az özvegynek*. Ám folklórelemek felhasználásával a költő olyan balladaszerű művet komponál, amely akár népi eredetű is lehetne. A mű társadalmi háttere az 1905-ös orosz–japán háború.

Hét testvér küzd a harcmezőn. Odahaza édesanyjuk megjósolja fiai sorsát. Legkisebb fia elesett a csatában. Özvegye elindul, hogy megkeresse a sírját. Három sógora útba igazítja, s az özvegy, rátalálva férje holttestére, öngyilkos lesz: felakasztja magát férje három arany hajszálára. A sovány történet magját a három sógorral való találkozás adja. A folklór-hármaságon túl népköltészeti eredetű vagy jellegű frazeológiai elemek egész sora erősíti a népballadai hangulatot.

Az özvegy mintegy átmenetet képez a mesefeldolgozások és a csuvas irodalom mindmáig legnagyobb alkotása, a *Narspi* között. Alaptörténete a szegény legényt szerető, ám gazdag öreg férjhez kényszerített módos, szép lány tragédiája. Narspi megmérgezi férjét, majd szerelmeséhez, *Setner*hez menekül az erdőbe. Setnert megölik a rablók, amikor segítségére siet Narspi megtámadott szüleinek; Narspi öngyilkosságot követ el.

A mű alapmotívuma – két nem egyenlő szociális helyzetű fiatal szerelme – minden nép folklórában fellelhető, s számtalan világirodalmi feldolgozást ért meg. A téma nem új a csuvas műköltészetben sem. *Ja. V. Turhan* (1874–1938) 1906-ban jelentette meg *Varuśsi* című poémáját, amely a szintén módos családból származó Varuśsi tragikus szerelmét beszéli el. Az egymástól erőszakkal elválasztott két fiatal itt is elpusztul. A költő azonban, miközben valóságként ábrázolja a patriarchális életmódot, megelégszik

a ténymegállapítással. Ivanov a maga romantikus történetében nagy realista erővel állítja az olvasó elé a jobbágyfelszabadítás utáni csuvas falu életét, melynek patriarchális viszonyait kikezdte a kapitalizálódás, a pénz hatalma és a szociális ellentétek kiéleződése. A férjét megmérgező Narspi lázadásának meggyőző ábrázolásával pedig azt sugallja, hogy fel kell venni a harcot az igazságtalanságok ellen. Ivanov azonban objektíven szemléli a valóságot: az a lány, aki szegényhez köti életét, a mesében boldog lehet, az adott társadalmi körülmények között azonban nem, s a magányos lázadók pusztulásra vannak ítélve.

Ivanov oppozíciós magatartását erősítették az orosz költők haladó eszméi is, különösen Lermontové. Narspi alakjában ugyanúgy a személyiség szabadságát és függetlenségét hangsúlyozza, mint a nagy orosz romantikus. Eszméinek kifejezésére itt is a folklórhoz fordul: formakincsét új tartalommal tölti meg, amelyet áthat a régi világ alapelvei elleni aktív tiltakozás szelleme; a népköltészeti elemeket megszabadítja a fantasztikumtól és realiztikus motívumokban gazdag művet hoz létre.

B) Változatos és sokszínű az a folklórhatás, amelyet Ivanov műveinek szerkesztésében tapasztalhatunk. Szerkezeti elemnek tekintjük a hagyományos mesekezdő és -záró formula alkalmazását, a folklórbeételek beépítését a különböző művekbe, a mesemotívumok felhasználását, a leírások megszerkesztését.

A hagyományos csuvas mesekezdő általában röviden utal a mese cselekményének helyére és a főhősökre. („Élt, mondják, egy öregember meg egy öregasszony . . .”, „Egy faluban élt hajdan egy özvegyasszony . . .” stb.) Kezdő és záró formulaként egyaránt szerepelhetnek meghatározott ritmikus mondatok.

A legelterjedtebb ilyen formulákkal Ivanovnál is találkozhatunk:

Yumax yupa tärrinče,	Mese az oszlop tetején,
Xam urxamax šiyenče	Magam a szárnyas paripán
	(Az özvegy)
Yumax yuman tärrinče,	Mese a tölgyfa tetején,
Xallap xapxa tärrinče	Rege a kapu tetején

(*Višā apranāškersem* – Akiket az éhség kínoz)

Más esetben a hagyományos mesekezdőket lokalizált prológussal váltja fel, amely arra hívja fel az olvasó figyelmét, hogy olyan esetről lesz szó, ami a tulajdon falujában esett meg:

<i>Pirēn</i> yalta pēr karčāk	A <i>mi</i> falunkban egy öregasszony
Purānatčē ēlėkrex	Éldegelt hajdanán
	(Vastiló) ⁴

Ez a megoldás egy sajátos folklórrétegre, a népköltészet és a hivatásos irodalom határmezsgyéjén álló anekdotára jellemző, s kezdő lépésnek tekinthető a folklórból hiányzó leírás felé.

Művei szövetébe gyakran illeszt – szó szerint vagy stilizálva – betétszerű elemeket is. A *Vastiló*ba például varázsmondókat, amelyek a mesében eredetileg is ritmikus sorok.

A mesében:

Uyāx šuti šap-šutā
šatma šulē tap-takār

Ivanovnál:

Uyāx šuti šap-šutā
Ākār šulē tap-takār

a mesében:

Sak-šak tīllām, šak tīllām
šak kinēme šit, tīllām

A hold fénye fénylőn fényes,
a tükörsima út simábbnál simább

A hold fénye fénylőn fényes,
Akár útja simábbnál simább

Sihegj-suhogj, tilóm,
érd utol a menyemet, tilóm

Ivanovnál:

Šalt-šalt tillām, šalt tillām
Šav kin patne šit, ti'llām

Kip-kop, tilóm, kop, tilóm,
Érd utol a menyemet, tilóm.

A *Narspiban* is több dalbetét van, melynek funkciója a mű emocionális erejének fokozása. Ezek egy része kis változtatással átvett eredeti népdal.

Narspi lakodalmán a vig vendégsereg egy olyan dalt dalol, amely a Tyimofejev *Kilencfalujának* anyagát is tartalmazó csuvas népdalgűjteményben is megtalálható.⁵

Narspi:

Měňšěn šáppān laratār,
Měňšěn šáppān laratār?
Šáppān-šáppān larmaškān
Šápčāk čěppi mar epir!

Miért ültök csendesen,
Miért ültök csendesen?
Hogy csöndben üldögéljünk,
Nem vagyunk csalogányfiókák!⁶

Népdalgűjtemény:

Šáppān-šáppān larmaškān
Šápčāk čěppi mar epir;
Xāyi-xāymi támaškān
Xāyusār šinsem mar epir.

Hogy csöndben üldögéljünk,
Nem vagyunk csalogányfiókák;
Hogy félénken állodgáljunk,
Nem vagyunk gyáva emberek.

Más esetekben a népi líra elemeiből a költő önmaga alkot népdalszerű sorokat. Áldásmondást idéz a Narspit és *Táxtamant* köszöntő lakodalmás nép jókívánsága:

Sivā pulččār, pur pulččār,
Ačā-páčallā pulččār,
Írā-tatu purānččār,
Usal sāmāx an iltččār.

Egészségesek legyenek, gazdagok legyenek
Gyerekeik legyenek,
Jól és békén éljenek,
Rossz szót ne halljanak.

Ezek a népdalszerű sorok a folklórban kedvelt megoldáshoz hasonlóan többször ismétlődnek. Mind a lírai, mind az epikus népköltészeti alkotásokban a cselekmény vagy a jelenségek jobb megjegyzése, megerősítése a funkciójuk, Ivanovnál általában a hősök lelki-állapotának érzékeltetésére és a drámai helyzetek fokozására szolgálnak.

Az erdőben bujkáló, Narspi után kesergő Setner háromszor kérdezi meg az erdőt:

Sēm-sēm vārman, sēm vārman, Sötét erdő, sötét erdő,
Měňšěn xī tā šavlatān? Miért zúgsz haragosan?

Narspi menyasszony-síratók (*xěr-yěrrī*) hangulatát idéző monológiában, amelyben keserű sorsa miatt szemrehányást tesz szüleinek, ötször ismétlődik a *Kačča pačěš irěksěr* (Akaratom ellenére adtak férjhez) verssor.

A lírai betétek a *Vastilóban* is háromszor ismétlődnek: *Čěkeš*, a meny háromszor kérleli anyósát, hogy engedje el vendégségbe, az öregasszony háromszor küldi utána a vastilót, *Čěkeš* háromszor dobja a tiló elé a varázserővel bíró lepényt és három testvérénél kér bebocsátást.

A népmesék elbeszélő része elsősorban az események és a hős tetteinek leírását tartalmazza. Kerüli a környezet részletes bemutatását, a szereplő személyek külsejének részletezését, az események mélyebb motiválását. Ezzel szemben Ivanov nagy figyelmet szentel a környezet aprólékos rajzának. A *Vastilóban* részletezve bemutatja az öregasszony házatáját, a záróképben a korabeli csuvas falu főútját, *Az özvegyben* pedig a mezőn dolgozó asszonyokat. A leírás a *Narspiban* már lényeges kompozíciós elemmé válik. A poéma elején Ivanov a népköltészeti alkotások szokásos nyitó természeti képét a tavaszi táj és *Silpi* falu színes panorámájává szélesíti. Realisztikus vonásokkal ábrázolja *Mixeter* gazdaságát (2. fejezet), a javasember nyomorúságos kunyhóját (5. fejezet), a mezei munkát (11. fejezet), Setner kunyhóját és a fiatalok szegényes vacsoráját (13. fejezet), az erdőt pedig több ízben is (6., 10., 12. fejezet).

A népmesehősök szematizált, statikus ábrázolása helyett egyedíti szereplőit. A *Vas-tilóban* így rajzolja meg Čekeš portréját:

Xăy te čekeš pekexčě,
 Ītarma šuk avančě
 Alli šămāl ěš tuma,
 Tuti šuxe čuptuma.

.....
 Kušě-pušě pit yăvaš,
 Šĭn savănsa tāmalla.

Néhány tollvonással szemléletesen állítja elénk a molnár alakját is:

Avă pi'rat pěr étem,
 Arman xuši urampa,
 Šură suxalě ik xălaš,
 Kurpuně te ikě păt.
 Tuyn šine tayannă,
 Xăy kăvakal pek utat'.

Ő maga is, mint a fecske,
 Végtelenül kedves.
 Keze fürge dolgozni,
 Ajka finom csókolni.

.....
 Orcája nagyon szelid –
 Láttán örvendeni kell.

Megy egy ember –
 A molnár – az utcán,
 Fehér szakála két rőf,
 A púpja meg két pud.
 A botjára támaszkodva,
 Mint a gácsér lépked.

Az individualizálásnak különösen szép példája Narspi portréja, melynek festésekor a népköltészetben oly gyakori párhuzamot alkalmazza a költő.

Yešěl kurák xuššĭnce
 Sap-sară čeček űset,
 Āslă Šilpi yalēnce
 Narspi yatlä xěr űset.
 Pičě-kušě pit xüxēm,
 Xirti sară čeček pek.
 Ikě kušě xup-xura,
 Ikě xura šărsa pek.
 Yavănaššě xišalta
 Sivět vėšě kătrĭsem.

.....
 Xirti sară čeček
 A šă kušpa kam păxmě?
 Un pek layăx xĭtre xěre
 Měnle kăččă yuratmě?

A zöld fű között
 Gyönyörűszép virág nő,
 A nagy Silpi faluban
 Egy Narspi nevű leány nő.
 Orcája nagyon gyönyörű,
 Mint egy mezei szép virág.
 Két szeme feketénél feketébb,
 Mint két fekete üvegyöngy.
 Kígyóznak a hátán
 Hajfonatának fűrtjei.

.....
 A pusztai szép virágot
 Ugyan ki nem nézi szívesen?
 A hozzá hasonló kedves, szép leányt
 Melyik legény ne szeretné?

A poéma hősnőjét egy szép virághoz hasonlítja a költő. A szövegben előforduló *sară* szó eredeti jelentése „sárga”, „halovány”, „szőke”, ám a *sară xěr* – a folklórban gyakori szó szerkezet – átvitt értelemben nem egyszerűen „szőke lányt” jelent, hanem „szép leányt”. A *sară čeček* sem egyszerűen „sárga virág”, hanem „szép virág”, s a háromszori ismétléssel a költő azt hangsúlyozza, hogy itt nem egy konkrét növény konkrét színéről van szó, hanem az ifjúság tisztaságáról (1. párhuzam), szépségéről (2. párhuzam), vonzerejéről (3. párhuzam).

Ivanov él a csuvas folklór kedvelt eszközével, a pszichológiai párhuzammal is, mégpedig a folklór már említett másik megoldásával, a háromszoros ismétléssel párosítva. A pszichológiai párhuzam rendszerint két részből áll: az első kétsoros rész a növény- vagy állatvilág tárgyainak jelzésszerű leírását tartalmazza, a második – szintén kétsoros – rész az ember érzéseit, lelkiállapotát tükrözi, összhangban az első részben foglaltakkal.

Xirte aka ayēncě
 Šerem lap-lap kašalat';
 Usal xuyă-suyăran
 Narspi čuně kašalat'.

A mezőn a vetés alatt
 A föld csíkokban fel van szagatva,
 A keserű búbánattól
 Narspi lelke (darabokra) van szagatva.

Xirte šavā ayēnče
 Kurāk vāš-vaš yāvanat’;
 Usal xuyxā-suyxāran
 Narspi pušē usanat’.
 Kullen-kunax tēnčene
 Xēvel xērtnešem xērtet;
 Xuyxā-suyxā kunran-kun
 Narspi čērine šiet.

A mezőn a kasza alatt
 A fű lehanyatlik;
 A keserű búbánattól
 Narspi feje lehorgad.
 Napról napra a földet
 A nap egyre jobban perzseli;
 A búbánat napról napra
 Narspi szívét eszi.

A népköltészeti elemek felhasználása közben Ivanov nem őrzi meg mindig külső nyelvi burkukat. A textuálisan kimutatható pszichológiai párhuzamokon túl a drámai helyzetekben a hősök lelkének mozgását szembeállítja a természet „állapotával”, ám annyira részletesen, hogy a táj olyan hangsúlyozott szerephez jut, amilyen szerepe nincs a népköltészetben. Az erdőlakó csuvasok folklórájának kedvelt költői képét, az „öreg tölgyet” (*vat yuman*), a „sötét erdőt” (*xura vārman*, *šēm vārman*) részletesen, plasztikusan festi, s az erdő rajza összhangban áll Setner és Narspi viharos emócióival. Az erdő ábrázolásánál a költő tulajdonképpen a népköltészeti pszichológiai párhuzam talaján áll, az emberi lélek feltárása céljából azonban jelentősen kiszélesíti a képet, s ezáltal új esztétikai minőség, a lélektani ábrázolás kifejezőeszközévé teszi.

C) Már az eddigi példákból is kiderült, hogy Ivanov lexikai-frazeológiai szótára erősen folklór jellegű. Ez az összhatás két forrásból származik:

(1) A költő a folklór több lexikai elemét változatlan formában veszi át. Ilyenek az állandó jelzők [*šut xēvel* – fényes nap, *šut tēnče* – fényes világ, *šičē tāvan* – hét testvér, *šimēs tukmak* – zöld husáng, *xura yun* – fekete vér, *sarā i raš* – szőke, aranyló rozs (Az özvegy); *čiper ača* – szép legény, *xura pēlēt* – fekete felhő, *xura vārman* – sötét erdő (Narspi)], a megszemélyesítések [*i raš xumxanat’* – a rozs ring (Az özvegy); *xēvel tuxnā* – a nap felkelt, *xēvel larnā* – a nap leszállt stb. (Narspi)], figura etimologicák [*yurlat’ yurrine* – dalát dalolja (Vastiló)], a közhelyek [*štmēl tinēs leš enče* – hetven tengeren túl, *utmāl tinēs uttinče* – hatvan szigeten túl (Narspi)], közmondások [*kēlren vutā tāvas šuk* – hamuból nem csinálsz tűzifát, *čān šāmaxān suyi šuk* – az igaz szónak nincs hamissága (Narspi)]. A serényen hímezgető Narspit ábrázoló költői kép magva egy találós kérdés:

Sūs xürellē xursā yītā
 Pēr kēret te pēr tuxat’

Kócfarkú acélkutya
 Egyszer bemegy, egyszer kijön.

(2) Maga is alkot olyan szerkezeteket, amelyek tömörségüknél és anyaguknál fogva folklorisztikusak, például: *kātra pušlā šēmelsem* – fürtös fejű kalangyák, *šil vi’lyat’* – a szél játszik, *xēvel savānat’* – a nap ujjong, *tēttem kašē kuš šinče* – sötét éjszaka a szemén (Az özvegy); *tēnče xēpērtet* – a világ ujjong (Narspi).

Noha grammatikai eszközzel valósul meg, bizonyos fokig mégis ide tartozik, hogy mondatszerkesztésében némelykor utánozza az anatri népdalokat, amelyekben a többes számú alany mellett gyakran egyes számú állítmány áll:

Šēr šēmērse kaččāšem
 Tašlāt⁷ xapxa umēnče

A földet döngetve a *legények*
Táncol(nak) a kapu előtt

Utsa-utsa pīnā čux
 Šānkārtatāt⁷ tenkišem

Járton-járása közben
Cseng(enek) a *pénzei*⁷
 (Narspi)

A folklór-lexika sajátos felhasználása valósul meg Ivanov műfordításaiban. Művészi útkereséseinek fontos állomása Lermontov „Vasziljevics Iván cárról, ifjú testőréről meg a vakmerő Kalasnyikov kalmárról szóló ének” című elbeszélő költeményének csuvasra fordítása. A népköltészeti elemekben gazdag poéma koloritját sikeresen teremti újjá anyanyelvén, s ezt mindenekelőtt azzal éri el, hogy az eredeti műben szereplő népi fordulatokat a csuvas népköltészet fordulataival adja vissza. Az orosz folklór állandó jelzőit a szemantikailag megfelelő csuvas népköltészeti elemekkel váltja fel: *solnce krasnoe* (vörös nap) – *iltān xēvel* (arany nap), *tuči sinie* (kék felhők) – *šurā pēlētsem* (fehér felhők) – *koni legkie* (könnyű lovak) – *urxamax utsem* (a csuvas folklór szárnyas paripái) stb.

Lexikai szempontból is figyelemre méltó Ivanov névadása: a *Vastiló* hősnőjének neve például a folklórban a szép, ürge, szorgalmas lány szimbóluma (Čekek: Fecske).

D) Verseinek fonetikai megkomponálásában szerfölött sokszor él *alliterációkkal* és *hangutánzó szókkal*, amelyek gyakori előfordulása a csuvas nyelvre rendkívül jellemző. Ez költői nyelvének csodálatos zeneiséget kölcsönöz.

A hangszerkezet adta lehetőségeket mesterien használja ki a feszültség érzékeltetésére. Amikor az esküvő elől megszökött Narspi szerelmesével együtt visszahozzák az erdőből és Setnert kegyetlenül megverik, Ivanov egyetlen hang megváltoztatásával nagy-szerű szójátékot alkotva úgy formálja át a csuvas falusi lakodalmban gyakran elhangzó rigmust, hogy érezzük a mind a fiatalok, mind Narspi szülei számára gyászossá vált szituáció drámai hangulatát:

Akã tuy ta šakã tuy,

Itt a lagzi, ez a lagzi,

Pi'sak tuy ta pāsak tuy!

A nagy lagzi, az *elrontott* lagzi!

A következő, két lexikai folklórelemet (*šil tuxat'* – a szél „előjön”, azaz: kerekedik; *šēm vārman* – sötét erdő) tartalmazó sorokban a sok [a], [š], [x] és [r] hangot magába foglaló szóanyag gondos megválogatásával a költő rendkívül érzékletesen adja vissza a viharos erdő zajait: a fák süvöltenek, recsegnek-ropognak a gallyak a szélben, s mindez harmonizál a Narspi lelkében háborgó indulatokkal, mikor férje megmérgezése után az erdőbe menekül szerelmeséhez:

S a s a r t ä k a x š i l t u x s a

Hirtelen szél kerekedett,

A s r ě – k a y r ě š ě m v ā r m a n

S ő r j ö n g e n i kezdett a sötét erdő.

3. Ivanov minden epikus műve – ha nem is egyenlő mértékben – a korabeli valóság hű tükröje. Realisztikus színezetüket fokozza, hogy a költő felhasználja a folklór olyan elemeit is, amelyek a századforduló Volga-vidéki paraszti társadalmának világképét tartalmazták. Ezek elsősorban a népszokások, hiedelmek. Noha már lezárult a csuvasok és a környező finnugor népek pravoszláv hitre térítése, az új hit még nem tudott meggyökere-sedni. A mindennapi falusi életben megmaradt az ősi hagyományok nagy szerepe. Az új egyházi ünnepek egybeestek a régi pogány ünnepekkel, amelyeket a régi szokások szerint ülték meg. Narspi és Tăxtaman lakodalma például *šimĕk* ünnepén zajlik. A *šimĕk* a pünkösd előtti szerdán kezdődött és egy hétig tartott. Eredetileg a halott ősök emlékűnnep volt; általában ekkor tartották a lakodalmakat. A lakodalmas szokások is a régi hitvilág emlékeit tükrözik. A legények Narspi lakodalmán is ostorral verik végig a kapukat, hogy a házából elűzzék a rontó szellemeket. Régi tavaszi ünnep volt a pünkösd-táji *šinsĕ* is, amikor tilos volt minden mezei munka. A mezei munkák, ahogy ezt a *Narspi*-ban is olvashatjuk, *šimĕk* után kezdődtek meg; a parasztok ekkor először lovat, csikót, borjút vagy kost leölve levest készítettek, s ezzel áldoztak a mezők szellemének.

Az emberek tudatában még éltek az ősi sámánhit elemei. A faluban meglehetősen jelentős tekintélye volt a javasembernek (*yumās'*), a régi török sámán utódjának. Setner anyja is hozzá fordul tanácsért, segítségért. (*Narspi*, 5. fejezet.) A javas, mielőtt az istenekhez fordulna, bundát vesz magára, sapkáját a hó alá szorítja: a pogány imádkozás

pózába helyezkedik. Lába elé csoroszyát tesz, ugyanis mágikus erejű tárggyal kell elkerítenie magát. Ugyanilyen mágikus erőt tulajdonítanak a *yusmannak*, a kovásztalan búzalisztésztából sütött, vajjal bekent kis áldozó lepénynek. Čekeš is ezt dobja az útra, hogy megfékezze a vastilót. Narspi *Šapatan* anyót idézi meg, amikor a mérgezett levest főzi a gonosz Tăxtamannak. Šapatan anyó neve gyakran előfordul a szemmelverés elleni ráolvasásokban. Akárcsak a csuvas javas, ő is fújva és köpködve mondja a varázsmondókát, hogy elűzze a rontást. A régi hitvilág figurái közül felvonul előttünk *pülex*, aki az emberek jó vagy rossz sorsát osztogatja (hozzá fordul *Az özvegyben* az anya, hogy megtudja, mi van a harcmezőn verekedő fiaival, tőle tudakolja Setner eljövendő sorsát a Narspi javasembere is), *yěřex*, a betegséget küldő szellem, *xărpan*, aki elszárítja az emberek tagjait (őket Narspi apja, Mixeter emlegeti).

Az elhomályosuló pogány hitvilág talaján mindenféle babonás hiedelem tenyészik. A csuvas néphit szerint aki megvakul, abból boszorkány lesz. A *Vastiló* gonosz öregasszonyát is megvakította a kendercsepű szemetét szemébe szóró ördög. A vakság különös természetfeletti erő szimbóluma: vak a *Narspi* javasembere is. Az erdőben gonosz manók, *aršurik* tanyáznak, akik füttyszóval ijesztgetik az embereket. Narspi menekülése közben is garázdálkodnak az erdőben. A vizeket különböző gonosz szörnyek népesítik be. A *Vastilóban* arról panaszkodik a molnár, hogy malmát, ahol Čekeš meghúzta magát, éjjel tönkretették a gonosz szellemek.

Ivanov műveiben – *A sátán rabja* (*Šuyttan čuri*, 1907) című drámatörredék kivételével – nyoma sincs a keresztény világképnek. Ebben is mindössze az angyal és az ördög figurája szerepel, akik egy, a pénzért a tulajdon testvérét megölni készülő ember akaratát igyekeznek irányítani. Ám az ő alakjukban is végső soron egyfelől a pogány csuvas hit *pirěštijét* (jó szellem, védőszellem), másfelől a mohamedánoktól „kölcsönzött” arab eredetű *šuyttant* (ördög) ismerhetjük fel. Ivanov hősei is régi pogány neveket viselnek (*Narspi*, *Mixeter*, *Setner*, *Sentti*, *Tăxtaman*). A költő a baskiriai csuvasok közül származik, akik közül sokan még a 19. század folyamán is elevenen őrizték régi vallásukat. Természetes tehát, hogy körükben intenzívebben éltek az ősi hagyományok.

Szólunk kell az Ivanov ábrázolta világkép néhány összetevőjéről, amelyeknek megléte világosan példázza az évszázadokon keresztül azonos történelmi-gazdasági viszonyok között élő Volga-vidéki népek kulturális homogenizálódását. A csuvasok a Volga-vidék finnugor népei közé jutva a helyi finnugor kultúra számos elemét átvették. A legrégebb mitikus rétegekből származik például a varázsmondókákban szereplő „hetvenhét tenger szigete”, amely a világmindenséget jelenti és az ősi finnugor világképből került át a csuvasokhoz.⁸ Finnugor eredetűek a vízi szellemek is. Šapatan anyó nevének változata, az *aša patman* viszont mohamedán eredetű és Mohamed felesége és leánya, Ajsa és Fatime nevének kontaminációjából keletkezett.⁹ A kazáni tatár kánság korára megy vissza az is, hogy a kereszténység felvétele előtt a csuvasoknál a péntek volt az ünnepnap. (Narspi szüleit is pénteken temetik a faluban, amikor senki sem dolgozik.) A pogány áldozati hely és a hely szellemének neve, a *kiremet* is a mohamedán tatároktól átvett szó.¹⁰ Az iszlám hatás azonban alig módosította az ősi török és finnugor elemekből összetevődött világképet. A közelben lakó tatár és baskir nyelvrokonaikkal való állandó érintkezés hatása talán inkább abban fejeződött ki, hogy a keresztény térítés ellenére a csuvasok tudatában tartósan továbbéltek a világkép ősi közös török elemei.

JEGYZETEK

- [1] Skazki i predanija čuvaš. Čávaš xallapěsem. Simbirsk 1908. – A csuvas szókat és szövegeket mindenütt a nemzetközi turkológiai átírásban adom.
- [2] K. Ivanov az ufai kormányzóság *Slakpuš* nevű falujában (mai Baskir ASZSZK) született. A környék 18. században betelepített csuvas lakossága az anatri nyelvjárást beszélte. Ivanov 1903-ban a szimbirszi csuvas tanítóképzőbe kerül, ahonnan 1907-ben politikai diákmegmozdulásban való részvétel miatt kizárlák. Jakovlev azonban még ez év őszén visszahívja Szimbirszkbe, ahol a fiatalember csuvas nyelvű kiadványok szerkesztésében vesz részt. Közben jelentős fordítói tevékenységet fejt ki (többek között Lermontov, Nyekraszov, Kolcov verseit, Goethe *Reineke, a rókját* és az *Énekek énekét* ülteti át anyanyelvére), folklórt gyűjt és megírja eredeti műveit. Közülük a legkiemelkedőbb a *Narspi* című elbeszélő költemény, amely *A két lány (Ikě xěr, 1907)*, *Az özvegy (Täläx aräm, 1907)* és a *Vastiló (Timěr tilä, 1907)* című alkotásaival egyetemben a fent említett antológiában jelent meg először.
- [3] Lăpăr: a napot, holdat elnelvő gonosz szellem. Itt az emberevő mostoha elnevezésére szolgál. A mese egyik variánsát lásd: Čávaš xaläx sämaxläxě I. Yumaxsem. Šupaškar 1973. pp. 229–232. – Magyarul: Az emberevő mostoha. *Mese a tölgyfa tetején*. Csuvas mesék. (Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta RÓNA-TAS A.) Budapest 1977. pp. 181–184.
- [4] A nyelvi szerkezetek könnyebb összehasonlítása kedvéért a *Vastiló* – és a továbbiakban a *Narspi* – szövegét saját nyersfordításomban adom. A ballada egyébként magyarul FARKAS András műfordításában jelent meg. Hevesi Szemle, 1977/4. szám, pp. 5–6.
- [5] Obrazy motivov čuvašskih narodnyh pesen i teksty k nim. Simbirsk 1908. p. 73. – Idézi: SIDOROVA, E. Čuvašskij fol'klór v tvorčestve K. V. Ivanova. Čuvašskij jazyk, literatura i fol'klór. Vyp. I. Čeboksary 1972. p. 361.
- [6] Költői fordítása: K. Ivanov: *Narszpi, szép leány*. (Fordította BEDE Anna.) Eger 1977.
- [7] A csuvas női viseleten pénzdíszek vannak felvarrva.
- [8] *Mese a tölgyfa tetején*. Csuvas mesék. Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta RÓNA-TAS A. Budapest 1977. pp. 243–244.
- [9] AŠMARIN, N. I. Slovar' čuvašskogo jazyka II. Kazan 1929. p. 211.
- [10] AŠMARIN, N. I. Slovar' čuvašskogo jazyka VI. Čeboksary 1934. p. 230.

Роль фольклора в эпических произведениях чувашского поэта К. В. Иванова

Ласло Захемски

Литература каждого народа уходит корнями к устному народному творчеству. Не избежал влияния фольклора и первый знаменитый поэт чувашской поэзии, зарождающейся в последнюю треть XIX¹ века, К. В. Иванов (1890—1915). Глубокое влияние устной народной поэзии проявилось в тематике, композиции и поэтическом языке его поэм. Автор данной статьи выявляет в эпических произведениях Иванова не только традиционные элементы чувашских народных песен, но и те новые особенности, которые были созданы поэтом по аналогии с устным народным творчеством.

Автор статьи первым выявляет в творчестве Иванова те элементы чувашского фольклора, в которых отражается понимание окружающей действительности крестьянами Поволжья конца XIX и начала XX вв., указывает на переплетение общетюркских и финно-угорских мотивов.